

ՏԱԹԵՎԻԿ ՍԱՖԱՐՅԱՆ

քանասիրական գիրք. թեկնածու, ԼԻ

ՏԵՔՍՏԻ ԲԱՂԱԴՐԱՄԱՍԵՐԻ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԱՊԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԼԵՎՈՆ ԽԵՉՈՅԱՆԻ
«ԱՐՇԱԿ ԱՐՔԱ ԴՐԱՍՏԱՍԱՏ ՆԵՐՔԻՆԻ» ՎԵՊՈՒՄ

Տեքստի տարբեր տեսակներ՝ սովորական տեղեկանքից մինչև գիտական մենագրություն ու վեպ, հավասարապես դառնում են և՛ լեզվաբանության, և՛ գրականագիտության քննության առարկա: Տեքստը բառա-խոսքային միավոր է, ըստ լեզվաբանների՝ «մի ստեղծագործություն՝ կազմված անվանումից (վերնագիր), մի շարք հատուկ միավորներից (վերջրագային միասնություն - ՎՖՄ), որոնք միավորվելով բառային, քերականական, տրամաբանական, ոճական տարբեր կապերով՝ օժտված են որոշակի նպատակառոչվածությամբ և գործնական դիրքորոշմամբ»¹: Ակադ. Գ. Բ. Զահուկյանը նկատում է. «Տեքստը հետաքրքրում է լեզվաբանին ընդհանուր օրինաչափությունների, կառուցվածքային կաղապարների, կազմակերպման հիմունքների, պայմանների տեսանկյունից»²:

Տեքստը ևս պետք է դիտել բովանդակային և ձևային մակարդակներում: Տեքստի բովանդակային բաղադրամասերն են՝ ա) Բովանդակա-փաստային հաղորդումը (ԲՓՀ), որը տեղեկություն է կատարված, կատարվող, կատարվելիք երևույթների մասին: Իր օբյեկտիվ ընույթով այն կարող է լինել փաստագրական, հուշագրական, պատմա-տարեգրական, գեղարվեստական-պատկերավոր. բ) Բովանդակա-դիրքորոշումային հաղորդում (ԲԴՀ), որտեղ հեղինակի վերաբերմունքն է այդ փաստի ու երևույթի նկատմամբ, այն պարունակում է գնահատման պահ. գ) Բովանդակա-ենթատեքստային հաղորդում (ԲԵՀ), որտեղ անհրաժեշտ է տեքստի ոչ ուղղակի ընկալում՝ ասոցիատիվ-նմանաբանական մտածողությամբ:³

¹ И. Р. Гальперин, Текст как объект лингвистического исследования, Москва, 1981, с. 18.

² Г. Б. Джаукян, Универсальная теория языка, Москва, 1999, с. 199.

³ Տե՛ս И. Р. Гальперин, նշվ. աշխ., էջ 27-26:

Այս բաղադրամասերը ունեն իրենց դրսևորման ոճակառուցվածքային ձևերը, և դրանք բավականին ինքնատիպ են Լևոն Խեչոյանի՝ «Արշակ արքա Դրաստամատ ներքինի» վեպում: Դ. դարի կեսերի անցքերը և Արշակ Բ.-ի կերպարը շատ հայ գրողների (Րաֆֆի, Ստ. Զորյան, Պ. Զեյթունցյան) ուղադրության կենտրոնում են եղել, իսկ Լ. Խեչոյանին պատմության ու կերպարի քննական դիտարկումները մտահոգել են առավելապես պատմության խոհական ընկալման, կոլորիտի և դրանց արդիական գնահատման առումով: Պատմության խոհական ու կոլորիտային ընկալման լարվածությունը մեծացնելու համար գրողը վեպի կառուցվածքային հենք է դարձնում ժամանակների հետևառաջությունը, անընդհատ համադրում հեթանոսական ու քրիստոնեական ժամանակների տեղաշարժերը: Այսինքն՝ ԲՓՀ-ն իր մեջ անընդհատ ունի ոչ միշտ հստակ ԲԴՀ, որն ինքնին առաջադրում է ԲԵՀ-ի անհրաժեշտություն:

Վիպական մոտքը Անհուշ բերդում բանտարկված Արշակ թագավորին Դրաստամատի ու խտագնացության քարավանի ընթացքի պատկերն է: Այնուհետև ժամանակների մեջ առաջ անցնելով՝ հիշատակվում են թագավորի բանտարկված պատճառները, և հստակվում են Լ. Խեչոյանի ոճին բնորոշ տարեգրական, առասպելաբանական, ժողովրդական հատկանիշները. «Երբ հայոց նախարարները, մեծամեծերը, գավառապետները, գյուղերի դասպետները Արշակ թագավորին բռնադատեցին, շրապետին, սրիպետին, որ անհապաղ իր գահից, իր երկրից ելնի ու գնա Պարսից աշխարհի Մեծ դուռը, Շապուհն էլ, նա՝ Լուսնի և Ասրիկի ընկեր, վերցրեց ու Արշակ թագավորին քանդակեց Խոստատարի աշխարհի Անհուշ բերդում: Դրաստամատն այլևս Հայաստան չվերադարձավ, մնաց Պարսից աշխարհում»⁴: Դեպքերի հետևառաջությունն ստիպում է գրողին՝ հաճախ դիմել տարեգրությանը բնորոշ և ժամանակների հաջորդափոխություն նշող լեզվական կայուն ձևերի՝ երբ, այդ ժամանակ, դրանից հետո. պատմագրությունից հիշենք՝ յայնմ ժամանակի, զայսու ժամանակս, յեթ այսու և նման ձևեր: Միջնադարյան մտածողությանը բնորոշ է նաև հոմանիշների կուտակումը: Այստեղ՝ բռնադատեցին, շրապետին, սրիպետին: Առկա է նաև բառային (դասպետներ) և շարահյուսական հնաբանության տարր՝ Շապուհը՝ Լուսնի և Ասրիկի ընկեր: Եվ սրան ներդաշնակվում են ժողովրդական մտածողության ձևեր. «Շապուհն էլ վերցրեց ու բանտարկեց»:

Պատմական դեպքերի նկատմամբ իր ազատ վերաբերմունքով հեղինակը երբեմն առաձգականացնում է ԲՓՀ-ն: Կրկին ետ գնալով՝ հաջորդ

⁴ Լ. Խեչոյան, Երրորդ որդին, Արշակ արքա Դրաստամատ ներքինի, Երևան, 2002, էջ 84 (այս աղբյուրից հետագա մեջբերումների էջերը կնշվեն շարադրանքում):

Հատվածում պատմվում է մանուկ Դրաստամատի «ներքինիացման» հեթանոսական ծեսը: Կոլորիտ ապահովելու համար ներառվում է հնաբանական շերտ, որն առանձնապես չի մեծացնում փաստի հաղորդակցելիությունը. «Տաճարի առաջին մարգարեն հայտարարեց. «Երկնքում մոլորակներից ամենակարարյալ Աստված Արեգակը այսօր՝ երրայական Միհրշրվան, ասորական Թշրին Հրա, հայոց Ահեկան ամիսների փասնինին, գիշերվա Կամավոր ժամին մերել է Կարիճի համասարեղությունը,...և Հրարի, Արեգակի ու Լուսարների գուրիներում գերիշխում է Հայաստան աշխարհին... Ժամը պարեհ է և հաճո երկնային ուժերին» (էջ 90)՝ կատարելու ներքինիացման ծեսը: Մարմնական և հոգեւոր-բանական կատարելագործումից հետո Դրաստամատը պատրաստ է բոլորանվեր ծառայելու թագավորին:

Այս և ԲՓՀ-ի հետագա անցումների մեջ պատմության նկատմամբ ազատությունը, թվում է, ԲԴՀ-ն հեղինակային համակրանքը շատ ավելի տանում է դեպի հեթանոսական նյութեղենությունն ու մարմնականի և տիեզերքի-բնություն կապի բարդ խորհուրդը: Բայց ամեն ինչ չէ, որ հստակ է, և ԲԴՀ-ն հաճախ մնում է ԲԵՀ-ի խորքերի պարզաբանումներում: Այսպես, դաժան անապատում քարավանի ընթացքը կարևոր դեր է վերապահում քարավանապետ Ֆարուխի կերպարին, ով իր արկածալից անձնվիրությունը ու դատողությունը ամբողջացնում է կոլորիտը: Նրա խոսքը «ուղտերի մաշկը հարվելու», «սապատները սմբել ճլորելու» վտանգի, քարավանին հետապնդող առյուծի, առջևից հավասար հեռավորությունը գնացող շնագայլերի մասին, ավարտվում է ենթատեքստային այլաբանություն, որով ԲԵՀ-ը տեքստի նախորդ երկու բաղադրամասերի հետ ՎՖՄ-ի ամբողջություն է կազմում. «Ավագը քանի գնում կարմիր է դառնում...Կարմիրը՝ գույներից ամենապայծառը, բովանդակությամբ ամենաթույլը, հանգչող իր ավարտի մեջ սև է դառնում...Կենդանական աշխարհը այդ գույնով փրկվում է արյան սպանվելը» (էջ 82): Եվ՝ կտրուկ ու ենթատեքստային անցում. քարավանում գտնվող «կանանցից շատերի մոտ սկսվել է ամենականի ժամանակը...Ճանապարհին կնոջ արյունը վար նշան է» (էջ 83): Արյունը և կարմիրը հետագայում էլ հանդիպելու են, որպես ԲԴՀ-ի և ԲԵՀ-ի կարևոր բաղադրամաս:

Նույն հեթանոս նյութեղենությունը պատմվում է, թե ինչպես ներքինիացած պատանի Դրաստամատը սովորեց երկնքի ու երկրի մասին գիտություններ. «...քնեց արքայազնի ծոցը ու սովորեց հուզմունքի, սարսափի, երջանկության պահերին նրա մարմնից արձակվող բուրմունքների փարսափեսակներին, ...նրանցով գուշակեց թագաժառանգի համար վրանգ պարունակող առարկաների փողը, ճշրեց այդ ակնթարթին իր գրնվելու անսխալ կերպը»

(էջ 92): Բայց միաժամանակ հոգևոր-բանական կատարելության համար «Սուրբ Գիրքը կարդաց ու ցույց տվեց Աստուծո Որդու անձնական միայնակությունը, նրա հնազանդությունը՝ իր իսկ ուսերին դրված փայտին» (էջ 93): Այսպիսի ետևառաջության արդյունքում, իհարկե, անցյալի դեպքերը պատմվում են բայի անցյալ ժամանակաձևերով, բայց սովորական են ներկա, անգամ ապառնի ժամանակաձևերի օգտագործման դեպքերը: Կատարելագործվող Դրաստամատը դեռ անցյալում՝ «պատրանության տարիներին կհասկանա իր համար անդադնալին, կզգա ուրբերի տակ հողի փրփրոնը, ... կտեսնի սուրացող կարմիր աչքերով ցլին» (էջ 95):

Գեղարվեստական այսպիսի ազատ ծավալումների մեջ բուն պատմական իրադարձությունները, որպես կանոն, ժամանակների նույն հետևառաջության մեջ տրվում են տարեգրական ոճի կանոններով, որտեղ ավելի որոշակի են ԲՓՀ-ի և ԲԴՀ-ի առանձնահատկություններն ու կապերը: Արշակի բանտարգելումից հետո այդպես տրվում են Պապ թագավորին պատուհասելու, Ներսես կաթողիկոսին թունավորելու և զրանց հետ կապված՝ արքունիք-եկեղեցի, թագավոր-նախարարներ հարաբերությունների մասին դրվագները՝ անընդհատ, երբեմն կրկնվող, գուցե ինքնանպատակ դարձող հետևառաջությամբ: Մինչ այդ, Ներսեսին ուժով կաթողիկոս դարձնելու դրվագում ԲՓՀ-ն ուղղակի տրվում է Փափստոս Բուզանդի պատումի ձևով. Ներսեսը հրաժարվում է, և երկխոսությունը կրկին ներառում է ժողովրդական մտածողության տարր. «Հրավիրյալների առաջ ուրքից ուրք է ձգվել, թե՛ «Ես ինչ գիտեմ՝ Ես հայրապետության համար մեղավոր անձ եմ... Ինչի՞, հարցրել է թագավորը, ... Ափսոս» (էջ 101): Այնուհետև նկարագրվում է, թե ինչպես նրա ոտքերն ու ձեռքերը կապում են, բոլորի առջև «խուզում նրա գանգուր, վայելուչ վարսերը» իսկ Կեսարիայում օծման ժամանակ սպիտակ աղավինին է նստում նրա գլխին: Հատվածն ավարտվում է տարեգրորեն և կանոնական խոսքի միջոցներով. «Ահեկան ամսի հինգերորդ՝ Ահրանք օրը Կեսարիայից վերադարձավ և Արշակի թագավորության առաջին տարում հայոց հայրապետության աթոռին նստեց Մեծն Ներսեսը՝ Աթանագինեսի որդին՝ Հուսիկի որդու, Վրթանեսի որդու, սուրբ Գրիգորի որդու, և հոգ էր տանում իր հույր անվնաս պահելու» (էջ 105): Ներսեսի եկեղեցանվեր հախուռն գործունեությունը հիշելուց հետո՝ հեղինակի վերաբերմունքը (ԲԴՀ) տրվում է եպիսկոպոսներից մեկի ժողովրդական դատողությամբ, ճարտասանական հարցումով և Արշակ արքայի հաստատումով. «Բա որ մեր քարեգործության պարճատուլ ուղմական հարկերը պակասեն, պետությունը ինչ վիճակի մեջ կընկնի»: Իսկ նույն անձի և թագավորի երկխոսությունը կրում է պաշտոնական հանդիսավորության երանգ. «Բարին արքային և

պալատին, նաև քանս արքունի»... «Թոթափիր խոսվությունդ, եպիսկոպոս, շուտով ժամանակը գալու է, որ դու առաջնորդես մեզ» (էջ 110): Այս համադրումը ամփոփում է առասպելապատումը Ներսեսի գավազանի ծաղկելու, անտառում փայտ բերող գյուղացու՝ օձի ձու տեսնելու մասին, «ձվի վրա կային պարզ, հստակ ընթերցելի տառեր... Մի կողմը նկարված էր խաչ, որը պարզում էր ձվի շուրջը և գալիս հասնում էր գրին, որտեղ գրված էր՝ միաբանություն»։ Ե այս ենթատեքստը (ԲԵՀ) հեղինակի ԲԴՀ-ն ավարտում է Ներսեսի հունակողմությունը դեմ բավականին որոշակի եզրահանգմամբ, որ օտար ազդեցություններից խուսափելու և ինքնությունը պահելու համար «պետք է մեր նշանագրերն ունենանք» (էջ 113):

Այսպիսով, ԲՓՀ-ն ամբողջացնում է գրողի հիմնական գաղափարը՝ միաբանությունն ազգապահպան կարևորությունը, և տեքստի կառուցվածքային բաղադրամասերի բնորոշ ոճական անցումներով ներկայացնում թագավոր-կաթողիկոս (նաև Խաչ տեղապահ, Եպիփան, Շաղիտա հոգևորականներ), թագավոր-նախարարներ (Մերուժան Արծրունի, Գնել, Տիրիթ և այլք) երկպառակությունը, որը դառնալու է գլխավոր հերոսների ողբերգության հիմքը։ Ներքին ու արտաքին քաղաքական խաղերի բարդ խորքերը չեն պատճառ հեղինակային ԲԴՀ-ի հակասականության (Բուզանդը Ներսեսի նկատմամբ ներքողի և Արշակի դեմ իր հակակրանքի մեջ հետևողական է)։ Ազգային ինքնությունն ու միաբանությունը միտված գրողի գաղափարի կայունությունը ցույց է տալիս, որ դրանց դեմ ամեն մի ոտնձգություն պետք է մոռացնել տա բոլոր տեսակի ներքին թշնամանքները։ Նույն Ներսես կաթողիկոսը, ով անթաքույց հունակողմ էր, փորձում էր խառնվել աշխարհիկ պետական կառավարման գործերին, անիծեց Արշակավանը, ատում էր Արշակին, սակայն թագավորի դեմ ելած նախարարներին համոզում էր. «Բոլորից լավ ես գիտեմ պիղծ Արշակունիների արարները։ Բայց... թեկուզ Արշակ թագավորը՝ ավելի լավ է, քան օրսար հեթանոս թագավորը... Արշակը չար է, ճիշտ է, սակայն ինչքան էլ չար լինի, աստվածապաշտ է» (էջ 300)։ Սրան նման և նույնքան զգուշավոր-կրոնական է նաև պատմիչի հաղորդածը. «Արշակունյաց պիղծ տոհմը թեպետև հանցավոր է արարիչ Աստծու առաջ, բայց ձեզ բոլորիդ բարձրացրել և ապրեցրել է... Թեպետ Արշակ թագավորը մեղավոր է Աստծու առաջ, բայց Աստված խնայեց նրան և նրա պատճառով՝ ձեզ»⁵:

⁵ Փավստոս Բուզանդ, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1968, էջ 172 (հիշեցնում է Մովսես Խորենացու գրքում Սահակ Պարթևի ավելի կտրուկ ասված խոսքերը՝ «մեր ախտավոր ոչխարի և օտարի առողջ գազանի» մասին)։

Արքունիք-եկեղեցի հակադրություն մասին ԲՓՀ-ն շարունակվում է՝ երբեմն տեղ տված առասպելաբանությունը կապելով հեթանոսական ժամանակների ընդմիջարկումների հետ: Դա երևում է Շահապիվանի տոնի նկարագրության մեջ (էջ 170), կամ այն տեսարանում, երբ խռովարարների դեմ Արշակի կռվի պատրաստության ժամանակ «Արքունիքից քերեցին վիշապաքաղ Վահագնի արձանը...Սպիտակահանդերձ Ողյունյ քուրմը գլուխը ետ գցեց, երեսը դարձրեց երկնքին» (էջ 239)՝ ոգեկոչող խոսքեր ասելով: Մանավանդ որ ասում էին, թե «Արշակը հովանավորում է քրմական կուսակցությանը» (էջ 128): Այս հարաբերությունների նկատմամբ հեղինակային ԲՓՀ-ն որոշակիանում է դավաճան Մերուժան Արծրունու խոսքերում: Խոսելով ոչ միայն պարսկա-հունական, այլև Արշակունի-Սասանյան թշնամանքների մասին՝ նա կոչ է անում՝ այս «քաղաքական քաշքշուկների մեջ մենք էլ մեր ազգի խնդիրները լուծենք» (էջ 261), և փորձում ավելի հստակեցնել իրավիճակը. «Մեր աշխարհը դարձավ Սասանյանների ու Պարթևների հարստի պարտազմների փարածք: Իսկ կոիվների ժամանակ դուք ընկնում էիք աղաղակելով՝ կեցցե՝ թագավորը: Իսկ ես հարցնում եմ՝ ո՞ր թագավորը, Պարթև Տրդսնորը, որ զենքն ու զորքը փվել է Գրիգորին» (էջ 260):

Ներսեսի հետ կապված լայն հարցերի՝ ԲՓՀ-ի անուղղակի մեկնությունների մեջ են առնվում Հուսիկ կաթողիկոսի երկու որդիների՝ Պապի և Աթանագինեսի (Ներսեսի հոր) անբարոյական կյանքի և հրաշապատում պատժի տարեգրական դրվագները. եկեղեցում խրախճանքի ժամանակ «...հանկարծ երևաց Տիրոջ հրեշտակը՝ փայլարանքի նմանությամբ և երկու եղբայրներին միասին զարկեց» (էջ 271): Ներսեսի գահազրկումից հետո, դեպքերը ետ տանելով, հիշվում է նրա ուսումը Կեսարիայում և կրկնվում կաթողիկոսի գահը պարտադրելու դեպքը: Իսկ դրանից առաջ կերպարների երկխոսական վիճակում ներկայացվում է Արշակ-Ներսես կոնֆլիկտի լուծումը: Սրվել էին բոլոր տեսակի կապերը, վերջին հանդիպման ժամանակ թագավորը կաթողիկոսին չէր հիշեցրել Արշակավանի կործանման մեջ նրա դերը, այն, որ «Կաթողիկոսը պարտության մեջ չլաված ու չբեռնված հրաման չէր փա, որ քրիստոնյա երկրի աչքի առաջ, օրերով՝ լինգերով ու քլունգներով Արշակավանի եկեղեցին՝ թեկուզ չօծված, քանդեին» (էջ 267): Զի խոսել իր ապրումների մասին, պարզապես «նայել է Ներսեսի աչքերի մեջ ու հանգիստ, հայր-հայր ասել է. «Ներսես, դու այլևս Հայոց աշխարհի կաթողիկոսը չես»: Այդ ժամանակ էր, որ Բյուզանդական աշխարհից սուրհանդակներ եկան ու գնացին» (էջ 270)՝ ընդդիմանալով Ներսեսին գահընկեց անելու և աղբիանոսական Չանակին ձեռնադրելու՝ Արշակի որոշման դեմ:

Պատմական եղելովթյան կամ ԲՓՀ-ի՝ երբեմն սուբյեկտիվ մեկնություններով (ԲԴՀ-ով) Լ. Խեչոյանը անմիաբանություն այս կողմին հարադրում է մյուս կողմը՝ նախարարական երկպառակությունը՝ այս դեպքում ավելի ազատ լինելով՝ ԲԵՀ-ի մեջ ներառելու առասպելաբանական տարրեր: Առանցքում Արշակ-Գնել կոնֆլիկտն է, որի հետ առնչվում է Տիրան արքայահոր կերպարը, իսկ երևույթն ամբողջացնում են Տիրիթն ու Մերուժան Արծրունին: Լարված միջավայրը չեղտվում է այսպիսի առասպելությունով. «Գերեզմանապարան իրենց շիրիմներից դուրս էին եկել երեք հարյուր հանգուցյալներ և անհետացել էին մուրակա անառտում՝ վառվող գիսատաղի մուրիկ լեռանը խփվելուց հետո» (էջ 124): Ընդմիջարկելով Գնելի արքայավայել հարսանիքի հուշով՝ ենթատեքստը որոշակիորեն պարզում է Տիրանի մղձավանջը. «Սկսեց գիշերները վեր թռչել ասասարսուտ դամբարաններից փչող ցուրից ու երկրի ավերակներից կանչող բվի կոնչից, ու գոռում էր. «Հենց նոր փռաս, շունը պարի փակ գանգ էր լիզում» (էջ 133): Հեղինակային գիրքորոշումը ենթատեքստի այս խորքում ամեն ինչ է, որ ուղղակի է ասում, բայց որոշակի է համատեքստը. Դրաստամատի ու Արշակի երկխոսությունը Տիրանին հալածող «ծանոթ ցուրի» մասին ավարտվում է Տիրանի ծեծի տարօրինակ փսփսուկով՝ «Ես լսել եմ», «Ոչինչ չենք լսել» (էջ 134) և հիմնավորվում արքայահոր՝ երեխայական սնապարծությունը. «Ինձ ով կարող է ծեծել, ինչի, ինձ ծեծելն այդքան հեշտ է»: Նրանք ասել են. «Բա ձեռներդ ու քերամը»: Ասել էր. «Ես դուրս թուս... Ականջներիս երկու կողմից կանչողը Գնելի ձայնն էր» (էջ 135):

Կտրուկ անցումներով Լ. Խեչոյանը պատմում է Տիրանի գլխին իջած աղավնու մասին, կանոնական պատկերը առօրյականացնում է երկրի վիճակի բարոյաքաղաքական գնահատականը՝ կարծես չեղտելով դրա մշտակյացությունը. Տիրանը աղավնու ոտքից թել էր կապել, թելից բռնած շրջում էր «Արշակ թագավորի տերության գավառները... հասցնում էր նրան նախնյաց սուրբ դամբարաններին», երկրի նախարարներին խորհուրդ էր տալիս. «Ճանաչեք ինքների ձեզ ու ձեր թագավորին, ահա ես իմ կուրությամբ՝ ձեզ օրինակ» (էջ 138): Եվ ԲԴՀ-ն չեղտող շատ ավելի կտրուկ անցում. «Նույնիսկ աղավնու հետ, Նավասարդի փոնին, թոռան՝ Գնելի սպանության օրը լսել էր նրա՝ օգնություն կանչող ձայնը ու գնացել հասել էր Շահապիվան»: Հաջորդում է շատ անսպասելի անցումը. «Արշակ թագավորին ու Փառանձեմին քերել, կանգնեցրել էր դեմ դիմաց, ասել. «Ձեր հերն անիծած, եթե հպարտություն ունեք, ամուսնացեք իրար հետ, իրավունք չկա, որ երկրի թագաժառանգի կինը աշխարհին ուրանալով մնա» (էջ 138): Աղավնու խորհրդանշող ենթատեքստը (ԲԵՀ-ը) նախնյաց դամբարանից հասնում է թագաժառանգի և շարունակականության խնդրին, կապող օղակը կույր արքայազնին է:

Հաջորդում է ԲԴՀ-ի մեջ անորոշությունը շեշտող առասպելապատում մի ԲԵՀ. «Ինչ է, չե՞ք հիշում, Գնեղի սպանության օրը Վիշապ քամին անցավ երկրով՝ կամ հրել, ձորն է գցել, կամ էլ հեղին է փարել Տիրանին»: Ավելի պարզություն սիրողներն սահն. «Թոռան մահվան կսկծին չդիմանալու ինքնասպանություն էր դա» (էջ 139): Եթե առասպելապատում այս դրվագները տրվում են «սահն, ասում էին, լուր փարածվեց» և նման կաղապարներով, ապա ԲՓՀ-ն որոշակիացնող հատվածները կառուցվում են տարեգրորեն՝ ժամանակային հաջորդափոխություն նշող կանոնիկ ձևերով: Տիրանի վախճանի անորոշությունը ժամանակների հետևառաջությունը նախ պարզում է պատմական իրավիճակի քաղաքական գնահատականը: Արշակը կույր հորից խորհուրդ է սպասում և ստվերագծում իրավիճակը. «Երկրի միասնությունը խախտված է, իշխանները բաժանվել երկու թևերի՝ հունասեր են ու պարսկամոլ, եկեղեցին խառնվում է պերսկան գործերին»: Հաջորդում է հոր դիվանագիտական առաջարկը. «...քաղաքականություն վարիր, պարսկիր, պարսկիր երկու հարևանների մեջ, կարողացիր, թող բզկյուն իրար... Մոռացիր նրանց սարսափազդու, հզոր գոյությունը, որպեսզի թագավորությունդ ամրապնդվի» (էջ 140), պետք է ուժեղացնել գանձարանն ու զորքը: ԲՓՀ-ն ամբողջացնում է թագավորի պատասխանի՝ կրկին արդիական իմաստավորումը. «Ինձ համար այդքան էլ դյուրին չէ, թագավորահայր, ես սրիպված անում եմ այն, ինչ դիպվածն է թելադրում» (էջ 142): Որպես դրա հաստատում, ետ գնալով՝ հիշվում է նույն Տիրանի ժամանակների խառնաշփոթը և թագավորի պարտադրյալ քայլերը՝ պատմիչ Բուզանդի ոճի ուղղակի կրկնությամբ. «Ոչ միայն թշնամիները թշնամիներին, այլև բարեկամները քարեկամներին, ընկերները ընկերներին ու Հայոց աշխարհին էին մարտնչում... Եվ Տիրան թագավորն ու Հայր Մարդպետը պարսկամտության համար, էգերով հանդերձ, ոչնչացնել փվեցին երկու ավագ՝ Ռշտունյաց ու Արծրունյաց անհնազանդ փոխներին» (էջ 154)⁶:

Տարեգրությանը հարադրվում են առասպելությունները, ինչպես այս դեպքում Հայր Մարդպետից վրեժխնդիր Շավասպ Արծրունու սպանություն մասին Մերուժանն ասում է, որ իր հոր մահը «արքունիքի նյութած դավն է» (էջ 159), զրուցապատումը սրում է հարաբերությունը, Մերուժանը դիմում է վերջնական դավաճանության, բայց հեռանալիս նկատում են, որ «Հողը, փեր, ձեզ չի պահում, մեղքն է ծանրանում ձեր մեջ» (էջ 162): Կամ՝ Շահապիվանում Գնեղի սպանության փաստին կրկին համադրվում է մի առասպելապատում, և այս կերպ ԲԵՀ-ը միշտ ձեռք է բերում տարողունակ իմաստ. «Գնեղի փառք արյան հուրն էր... Հեղո մի պահ ամ-

⁶ Տնն Փ. Բուզանդ, նշվ. աշխ., էջ 92:

պր արևի երեսը ծածկեց, ու հարսավից հասկարծ ռոնտցով մի վիշապ հայրնվեց, գալարապտույր պոչը դեռ Առյուծ լեռան գագաթին էր, ահռելի գլուխը կախվեց միջնաշխարհի վրա» (էջ 171): Որքան էլ Արշակի խաղի, սպանությունն ուրիշին վերագրելու՝ ԲԵՀ-ի տարրեր են առկա, բայց կաթողիկոսը հստակում է ամեն ինչ՝ «Արշակ, դու քո եղբորը, արյունակցին սպանեցիր» (էջ 172): Տիրիթի դավերի անձնական-քաղաքական հիմքերի փոխարեն այստեղ ԲՓՀ-ն ներքին երկպառակության վտանգի մեջ չեչտում է թագավորի հեթանոս կիրքը, և դա տրվում է առասպելությի նույն պատումով. «Արշակ արքան ոչ մեկի աչքերի մեջ չի նայել: Ոսկեկար, սպիտակ վերնաշապիկն է հանել, մերկացել մինչև գոլկարեղը, նստել գեյրին... Ծառաները գիշերվա ու ցերեկվա խորհրդանիշ՝ սև ու սպիտակ խոյեր են մորթել: Արքան բոլոր վերցրել արյունը, ունկերով խմել է, քսել թևերին ու կրծքին, սրտի վրա կարմրով նշան է դրել» (էջ 179): Այդ ժամանակ էր, որ աղավնու հետ հասել էր Տիրանը, Արշակին տեսել կատաղի ցուլի դեմ, «Փառանձեմին ասել է. «Հասարապես պրծում էկա, նա կհաղթի... Որովհետև նա գիրի, որ ինքը երկրի թագավոր է... Հաղթանակից հետո ասել է. «Որ ամուսնանաք, տղա կծնվի», ժողովուրդը գոռացել է. «Թո՛ղ ամուսնանան» (էջ 180):

Հաջորդում է ԲՓՀ-ի տարեգրական պատումը Շապուհի կեղծ բարեկամական ցույցերի, Տիգրան առաջին այցի, այստեղ պարսից ախոռապետի գլխատման, նաև փաստի շեղումով՝ հայոց հողի ու ջրի հետ կապված ավանդապատումի, Օլիմպիային կին բերելու, Արշակավանի կառուցման մասին: Սրվում են դժգոհությունները թագավորի դեմ. «Նա ո՞վ է՝ Տիգրան Մեծ է, Ներոն է, Փարավոն է, որ նրանց նմանակելով քաղաք է կառուցում» (էջ 207), գնահատականն ամփոփվում է Խորենացու ասածի ուղղակի կրկնությամբ. «Վարձկան երգիչների բերանով իր գովքն է երգել տալիս, իբր թե՝ Արիլեսից էլ ավելի քաջ ու արի է, քայց իրականում նման է կաղ ու սրագլուխ Թերսիտեսին» (էջ 208)⁷: Բովանդակային բաղադրամասերի նույնպիսի կապերով, ետևառաջությամբ տրվում են դեպքերը Օլիմպիայի, Պապ թագաժառանգի, Տիրիթի ու Մերուժանի դավաճանական քայլերի մասին՝ դրանք ընդմիջարկելով քարավանապետ Ֆարուխի՝ Արշակին Անհուշ բերդից ազատելու երեք անհաջող փորձերով: ԲԴՀ-ն հստակվում է Արշակի դատողությամբ, երբ Տիրիթի հետ հանդիպմանը ասել է. «Տիրիթ, բոլորով միասին թագավոր կլինեն,- ասել է,- Արշակունիներից մեկը թագավոր կլինի» (էջ 235): Նույն կերպ ոչ միայն պարսից կողմից, այլև Կոստանդինոս կայ-

⁷ Արշակն իր գովքն է երգել «վարձկան երգիչների բերանով՝ իբր թե Արիլեսից էլ ավելի քաջ ու արի է, քայց իրոք նմանվելով կաղ ու սրագլուխ Թերսիտեսին»։ Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1968, էջ 245:

սեր մահից հետո Հուլիանոս Ուրացողի հալածանքները քրիստոնյաների նկատմամբ հիմք են դառնում՝ ընդհանրացնելու հեղինակային դիրքորոշումը (ԲԴՀ) կրկին Արշակի միջոցով. «Մենք չպիտի հրաժարվենք քրիստոնեությունից, բայց նրա քարոզած համամարդկային սերը մեզ նման փոքր երկրների համար կործանարար է, մենք դեռ պիտի կարողանանք ինքներս մեզ սիրել» (էջ 283): Եվ Արշակ արքան փորձում է շարունակել թուլլի եռակի խաղը պարսից, հունաց և ներքին երկպառակտումների դեմ, ինչը և ամփոփում է նրա ողբերգությունը: Երկու հզոր հարևաններին բարեկամական հավաստիացումներ է գրել, բայց նաև իր ուժը զգացնել տալու համար պահանջներ դրել, Հուլիանոս կայսեր մոտ մտնելիս անգամ մերժել է հանել իր սուրը, յոթ տարի հաղթական կռիվներ է մղել Շապուհի դեմ: Բայց խեղճացել է ներքին ծվատումների առջև, որպես նաև ԲԴՀ, ամփոփել հավերժական մի ճշմարտություն. «Իր այսօրը կորցնող ժողովուրդը իր ապագան պահանջելու իրավունք չունի... Եթե միակամ լինեք, վիզ ծնելու սովորույթը կգնա ձեր միջից» (էջ 297):

Կոնֆլիկտի լուծումն առաջադրվում է ԲԵՀ-ը (ենթատեքստը) ներկայացնող առասպելությունով. «Այդ փարի աշնանը վաթսուն օր գիշերը անդադար կարմիր ձյուն էր գալիս ու ցերեկը հալվում» (էջ 299), և ԲԴՀ-ի ու ԲԵՀ-ի համադրությամբ ավարտվում է ԲՓՀ-ն: Կարծես ամբողջ երկիրը Արշակին մղում է գնալ Տիգրես, և այս ընդհանուր չարամտությունը թագավորը հակադրում է երեխայական խաղի պարզությունը. «...Թագավորը նրանց լավ գիտեր, նախարարներն էլ՝ թագավորին: Թագավորն ասել էր. «Քնամ»: Ասել էին՝ Քնա: Ասել էր. «Իմ Վասակ զորավարին ու Դրասարամարին վերցնեմ ու գնամ»: Ասել էին՝ հա: Ասել էր. «Օրը մթնում է, թող այսօրն անցնի, առավոտ արեգակի հետ կգնանք» (էջ 311): Վիպական մոտաքը ամբողջացնում է բոլոր հետևառությունները. Դրաստամատի քարավանը հասնում է Անհուշ բերդ, Շապուհի թուլլավությունը ցնցում է բերդի կառավարչին: Կայանում է Արշակի՝ թագավորական կյանքի վերականգնման մեկ օրը՝ իր բարդ պատմահոգեբանական խտացումներով, որ այլաբանվում է ԲԴՀ-ի և ԲԵՀ-ի վերացարկումներով. «Թագավորի գոյությունը հողագնդի վրա հնարավոր է դառնում միայն նրա համար, որ կա հակադրություն, նվազում և աճում... Երկրի ծանրությունն ընկած է ծովի վրա ու չի ընկղմվում նրա մեջ... Արեգակը ծովի միակշռությունն է պահում, իր ջերմությամբ պակասեցնում է ջրի ավելցուկը» (էջ 327): Եվ եթե խախտված է այս հավասարակշռությունը, ուրեմն՝ թագավորը դառնում է ավելորդ: Պատմականի ու տիեզերականի խոհական այս ընդհանրացմամբ հիմնավորվում է Արշակ թագավորի ինքնասպանությունը, որը բառացիորեն կրկնում է («Սեղանին՝ մրգով

սկուրլեդի մեջ դրած դանակը անցավ ուղիղ սրտի միջով»։ էջ 338) իր հավատարմությամբ արքայի կերպարն ամբողջացնող Դրաստամատ ներքինին։

Այսպիսով, Լևոն Խեչոյանը, «Արշակ արքա Դրաստամատ ներքինի» վեպում, նպատակ ունենալով պատմական դարաշրջանը ներկայացնել հեթանոսական ու քրիստոնեական ժամանակների հակադրություն, ներքին ու արտաքին քաղաքական կոնֆլիկտների համապատկերում, շեշտադրում է այս բովանդակափաստային հաղորդման (ԲՓՀ-ի) մեջ կարևորվող՝ հեղինակի բովանդակա-դիրքորոշումային հաղորդումը (ԲԴՀ-ն)՝ իր արդիական հնչեղությունը։ Դա հաճախ տրվում է առասպելային ու զրուցապատումային՝ բովանդակա-ենթատեքստային հաղորդման (ԲԵՀ-ի), կերպարների և նրանց անձնական կապերի մեջ մարմնի ու բնության խորհրդավոր վերացարկումներով։ Այս հնարանքները և ժամանակների հետևառաջությունը ապահովում են տեքստի բաղադրամասերի և դրանց կապերի գեղարվեստական լարվածությունը։

РЕЗЮМЕ

В романе “Царь Аршак и евнух Драстамат” Левон Хечоян, имея целью представить историческую эпоху в контексте языческого и христианского противопоставления, внешних и внутренних политических конфликтов, в этой содержательно-фактуальной информации акцентирует важную роль содержательно-концептуальной информации автора в современном контексте. Это часто выражается абстрактностью легенд и сказаний или содержательно-подтекстовой информацией, загадочными связями человеческого тела и природы в образе героев. Эти творческие подходы и перемещения времен обеспечивают художественную напряженность составных частей текста и их связей.

SUMMARY

Levon Khechoyan in the novel “King Arshak and Eunuch Drastamat” aiming to present the historical period in the context of the contrast of paganism and Christianity, as well as the internal and external political conflicts, focuses on the important role of the content-related and contextual information provided by the author with its contemporary sonority in this content-related and factual information. This usually transferred with the help of the abstract nature of myths and legends or with content-related and contextual information, as well as the mysterious connection of the body and the nature in the representation of the characters. These stylistic tricks and the switch between the tenses provide artistic tension of text components and its connection.

